

WYDZIAŁ I

Krajowi

Alicja Helman 19 V 1935–24 II 2021

Alicja Helman urodziła się w Radomiu. Wykształcenie wyższe zdobyła w latach 1952–1957 na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego, były to studia muzykologiczne. Już jako studentka przez dwa lata pracowała w charakterze pomocniczego pracownika nauki w Zakładzie Historii i Teorii Muzyki w Instytucie Sztuki PAN. Z tą instytucją była związana od roku 1955 do 1973. Doktorat uzyskany w 1963 r. wyraźnie sygnalizował zmianę kierunku zainteresowań, zajmowała się w nim *Rolej muzyki jako środka wyrazowego sztuki filmowej*. Habilitacja w 1966 manifestowała jej całkowity rozbrat z uniwersyteckim kierunkiem studiów, zajmowała się *Uwarunkowaniami materiałowo-technicznymi dzieła filmowego* – recenzenci uznali ją za wybitną. Helman już od drugiej połowy lat pięćdziesiątych była aktywnym krytykiem filmowym. Od 1957 do 1960 r. była sekretarzem redakcji „Ekranu”, pisma, które współtworzyła. Tę samą funkcję przez półtora roku (1960–1961) pełniła w „Kwartalniku Filmowym”. Krytyką filmową, obok pracy naukowej, zajmowała się praktycznie przez całe życie (najpierw „Ekran” 1957–1962, potem „Film” 1961–1992, „Kino” 1966–2021, „Kwartalnik Filmowy” 1960–2021, krócej „Ekran” i „Pleograf”). W latach 1973–1975 prowadziła zajęcia z zakresu filmu i telewizji na Uniwersytecie Jagiellońskim, mając zgodę na dodatkowe działania na Uniwersytecie Śląskim. W latach 1975–1986 została tam zatrudniona na pierwszym miejscu pracy i kierowała stworzonym już wcześniej Zakładem Wiedzy o Filmie. W 1986 r. powróciła do Krakowa na UJ, tu od 1996 r. przez kilkanaście lat zajmowała stanowisko dyrektora Instytutu Sztuk Audiowizualnych. Tytuł profesorski otrzymała w roku 1989. W latach 1994–2005 prowadziła równoległą działalność dydaktyczną

na Uniwersytecie Łódzkim. Na emeryturę przeszła w 2008 r. Zmarła w Torwieja w Hiszpanii.

Skrótowe zestawienie faktów z biografii naukowej Alicji Helman nie daje pojęcia o jej wkładzie w rozwój polskich badań nad filmem oraz jej miejscu i znaczeniu w kształtowaniu rodzimego filmoznawstwa. W znacznym stopniu je zorganizowała i ukształtowała. Zaczynała jako jego pionierka, kończyła jako nestorka, wychowawczyni wielu pokoleń filmoznawców, miarą tego niech będzie liczba ponad 40 wypromowanych doktorów. Była erudytką, w pełni zorientowaną w kierunkach światowej myśli filmowej; niezbędne jej fragmenty tłumaczyła na język polski. Teoretyczka i historyczka filmu. Jej dorobek jest niezwykle bogaty i urozmaicony. W swych publikacjach łączyła pasje i kompetencje badaczki z fascynacją miłośniczki filmu, kina. Pozostał po niej trojaki dorobek: *stricte* naukowy, popularyzatorski i krytyczny. Początkowo interesowały ją zagadnienia teoretyczne, metodologie badań utworu filmowego, bliskie jej były propozycje strukturalizmu, zwłaszcza semiotyki, potem nie lekceważyła żadnej nowej propozycji, zależnie od potrzeby sięgała po narzędzia np. psychoanalizy, kognitywizmu, feminizmu. Za niewłaściwe uważała wiązanie się z jednym rodzajem ujęć, odwrotnie, uznawała za wskazane, a nawet konieczne uwzględnianie wielu kierunków badań, pozwalających dojrzeć pełnię walorów utworu. Charakterystyczne dla niej było rozpatrywanie nauki o filmie i filmu jako dzieła sztuki w łączności z innymi dyscyplinami naukowymi, była miłośniczką i znawczynią literatury i kultury, intrygowały ją pogranicza sztuk. Nie miała jednego ulubionego, cenionego twórcy, gatunku filmowego, tak jak nie była przywiązana do jednej metody badań. Była obdarzona talentem prowadzenia przejrzystego, jasnego, atrakcyjnego wykładu, łącząc płynnie konkret z abstrakcją docierała do różnorodnych odbiorców. Cechowała ją przy tym umiejętność tworzenia wokół siebie prężnych zespołów badawczych, wyznaczania im nowych zadań, inicjowania cyklów konferencji, serii wydawniczych. Integrowała polskie środowisko filmoznawcze, była w nim wybijającą się postacią, cieszyła się największym autorytetem.

Jej dorobek naukowy jest nadzwyczaj bogaty i ważny. Opublikowała ponad trzydzieści własnych książek (w tym kilka we współpracy ze swymi wychowankami), jako redaktor naukowy uczestniczyła w jeszcze większej liczbie tomów zbiorowych, często przez nią inspirowanych, niejednokrotnie były to owoce konferencji naukowych przygotowanych ze swymi współpracownikami. Z perspektywy czasu można dostrzec, że na początku jej publikacje składały się na podstawy wiedzy o filmie i filmoznawstwie, upowszechniała, propagowała, przekazywała przemyslenia obecne w światowej literaturze na temat zadań, rozmaitych metod postępowania filmoznawstwa oraz, w równym stopniu, o naturze, oryginalności, specyfice film jako

medium artystycznego. Dość przytoczyć przykładowo parę tytułów jej prac: *Co to jest kino? Panorama myśli filmowej*, *O dziele filmowym. Materiał – technika – struktura*, *Środki wyrazowe sztuki filmowej*, *Przedmiot i metody filmoznawstwa*. Szereg opracowań po latach uzupełniła i wznowiła. Na szczególną uwagę zasługuje dziesięciotomowy, niebanalnie pomyślany, ukazujący się pod jej redakcją w latach dziewięćdziesiątych *Słownik pojęć filmowych*, w którym większość haseł opracowała sama. W XXI wieku w jej badaniach pojawił się nowy obszar penetracji, wiele uwagi poświęciła wybitnym osobowościom artystycznym, przede wszystkim twórcom chińskim, Zhangowi Yimou i Chenowi Kaige, a także Hiszpanowi Carlosowi Saurze. Pierwsza w kolejności była jednak książka poświęcona życiu i twórczości włoskiego reżysera Luchina Viscontiego. Niejako wczesną zapowiedzią tego typu zainteresowań była w 1970 r. książka, której bohaterem był Japończyk Akira Kurosawa. Koniecznie należy wskazać jeszcze jeden temat trwale zajmujący badaczkę. Były to zagadnienia rodzące się w przypadku chętnie podejmowanych przez twórców filmowych adaptacji dzieł literackich. Temat „film i literatura” ujawnił się już w jednej z pierwszych recenzji Helman w roku 1957. Powracał wielokrotnie, uzyskał wszechstronne omówienie w książce wydanej w roku 1998: *Twórcza zdrada. Filmowe adaptacje literatury*. Dla Autorki stanowiła ona dalsze pogłębianie badań dotyczących pogranicza sztuk. Na druk czeka, na szczęście ukończony, ostatni jej tom *Miłosierdzie szatana. Audiowizualne adaptacje prozy Tomasza Manna*.

Jan Michalik